

Pintér Tibor

A bűnözői magatartás kialakulásának lehetséges szocializációs, mentális okai

Kérdőíves vizsgálat a Szegedi Fegyház és Börtönben

A vizsgálat célkitűzése – hipotézis

Egyszer valaki a Szegedi Fegyház és Börtönben a fogvatartottak közül egy csoportos foglalkozás alkalmával, mikor arról beszélgettünk, hogy lehet-e, illetve miként lehet a börtönöveket értelemmel, tartalommal megtölteni, így fogalmazott: „Ez is csak egy hely az életben. Ha odakint nem ment, idebent még inkább lehetőségünk van rá, még ha sokkal nehezebb is.”

Ez a válasz még inkább megerősített abban a tapasztalatomban, hogy a büntetés-végrehajtási intézetekben élők közül többen, akik egykor bűncselekményeket követtek el, szembesülnek azzal a végső soron nem megkerülhető kérdéssel, hogy mi volt az, az út, amely idáig vezette őket. Meggyőződésem, akik képesek szembe nézni addigi életükkel, majd eddig a válaszig eljutni, esélyt adnak maguknak arra, hogy életük ettől a perctől tartalommal, értelemmel teljen meg. Miért kellett eddig várni? A rácsokon, a falakon kívül milyen környezeti vagy belső motívumok határozhatták meg azt az utat az egyénben, amely idáig vezette őt? Melyek lehettek azok a tényezők, amelyek a deviáns magatartás kialakulását erősítették?

Az 1990-es évek elejétől 2000-ig a Szegedi Fegyház és Börtönben önismereti jellegű csoportot vezettem, illetve más elítéltekkel is találkoztam konzultációk során, mikor lehetőség volt arra, hogy feszültségeiket ventilálják, vagy adott esetben konkrét kérdésre konkrét tanácsot kértek.

2005-től felnőtt korú szabadult bűnelkövetőkkel foglalkozó pártfogó felügyelőként dolgozom a Csongrád Megyei Igazságügyi Hivatalban, ezen kívül munkámhoz tartozik még a Szegedi Fegyház és Börtönben élő fogvatartottak mentálhigiénés gondozása, illetve egyéb, leginkább szociális jellegű ügyeik intézésében való közreműködés.

A Szegedi Fegyház és Börtönben végzett munkám során számos alkalommal elgondolkodtam azon, hogy melyek azok a motivációk, folyamatok, amelyek arra kényszerítik az embert, hogy bűncselekményt kövessen el. Többször könnyedén kimondjuk első látásra az ítéletet: „Ez az ember, bűnözőnek született” – csupán, mert szorongást kelt a jelenléte, brutalitása elborzaszt. Jó néhány bűncselekményt elkövetővel kapcsolatban azonban meglepetten tesszük fel azt a kérdést: „Ugyan, hogy kerülhetett ez az ember ide?” Nyitott, kulturált, látszólag kiegyensúlyozott családi háttérrel mégis börtönben

kötött ki. Sokan kreatívak, tanulni vágyók, a közösségbe beilleszkednek, konfliktust önmagáért nem teremtenek, egyszerűen: „jobb sorsra érdemes emberek” – mint szokták mondani. Honnan akkor ez a sajátos életút, ez a fájdalmas történet? Honnan a brutalitás, az a magatartás, amely bűncselekmény elkövetésére kényszerít? A nyitottság, a kreativitás és egyéb pozitív személyiségvonások nem elegendők ahhoz, hogy megakadályozzák egy borzalmas tett elkövetését? Ezekre a kérdésekre próbál ez a dolgozat választ keresni, vagy legalábbis még néhány információt felfedezni a bűnözés természetrajzából.

A fogvatartottakkal folytatott beszélgetések során, élettörténetük, sorsuk ismeretében feltűnt, hogy a legtöbb elítélt gyermekkorában komoly szocializációs problémák fedezhetők fel, illetve jellemzően az anyával való kapcsolat valamilyen formában zavart, sérült volt. A különböző élettörténetekből más jellegű sajátos tényezők is felbukkantak, amelyek feltehetőleg elindították az egyént a bűnözés útján. Érzésem szerint a közös jellemző azonban a gyermekkor érzelmi fejlődésének krízise volt, különös tekintettel az édesanyával való kapcsolatra. Ezeket a benyomásokat erősítették bennem a fellelhető kutatások következtetései is, mint Popper Péter írja: „Az eddig közölt vizsgálati eredmények mögött mindig az érzelmi fejlődés zavara található.”¹

Az elmondottak motiváltak abban, hogy elkészítsek egy vizsgálatot a Szegedi Fegyház és Börtönben élő fogvatartottak között, amelyben megkísérlem felmérni, hogy milyen hatások érték őket korábban a környezetük részéről, amelyek adott esetben a bűnelkövetés útjára terelték őket, különös tekintettel a családi környezet hatására. Tehát bizonyítani szeretném azt, hogy a bűnelkövetés és a családi szocializációs hatások között meghatározó kapcsolat fedezhető fel.

A vizsgálat hipotézise szerint a bűnözői magatartás kialakulásának legjellemzőbb vonása a gyermek és az anya, illetve a gyermek és a család hiányos, sérült kapcsolata. Így a felmérésben megjelenik az anya, a család és a gyermek kapcsolatára történő fókuszálás.

A kutatási kérdések ebből a hipotézisből fogalmazódnak meg: Valóban az említett kapcsolatok sérülése jelenti-e a legnagyobb veszélyt a bűnözői személyiség kialakulására, illetve ezen kívül milyen más tényezők határozhatók meg a folyamatban?

Továbbá vizsgálandók abból a szempontból is a kapott adatok, hogy a szakirodalomban megállapított motívumok milyen mértékben egyeznek meg a felmérés eredményeivel. Ebben az esetben leginkább az anya, a család és a vizsgált személy közötti kapcsolatra fókuszált a vizsgálódás a szociológiai háttérre irányuló kérdések mellett.

A felmérés operacioanalízissal kapcsolatos részét a hipotézishez, az alap gondolat-hoz vonatkozó szakirodalom, a korábbi kutatások, szociológiai, pszichológiai vizsgálatok eredményeinek feldolgozása, elemzése előzte meg, amely egy, a Szegedi Tudományegyetem Egészségtudományi Intézete számára készült egyetemi szakdolgozat szakirodalmi részének tárgyát képezte.

1 Popper Péter (1970): A kriminális személyiség kialakulása. Akadémiai Kiadó, Budapest. 126. o.

A vizsgálat módszere, menete

A vizsgálat kérdőíves felmérés formájában történt a fogvatartottak között. Az intézetben élők összlétszáma változóan 800-900 fő. Ebből a létszámból véletlenszerűen 40 fő fogvatartotthoz lett eljuttatva kérdőív, melyben a megfogalmazott kérdések arra kerestek választ, hogy milyen okok, tényezők vezethettek el a felmérésben résztvevő személy bűnelkövetéséhez, illetve melyek azok a jellemzők általánosságban, amelyek egy bűnelkövető bűnözői karrierjének motivációira utalhatnak.

A kérdőív a kitöltési útmutató bevezetése után 17 kérdést tartalmazott. Minden kérdés zárt, illetve az utolsó kérdés utolsó válasza kifejthető volt, nyitott lehetőséget biztosított a válaszadó számára. A kérdésekre nominális szinten történtek a válaszok, azaz nem volt szükséges rangsorolni a változók között.

Mivel a Szegedi Fegyház és Börtön szinte kizárólag felnőtt korú férfi elítélteket fogad be, ezért értelemszerűen minden válaszadó férfi volt, így a kérdések között a nemi hovatartozás nem szerepelt.

A kitöltött kérdőívek összegyűjtését követte a válaszok kódolása egy kódlapon, majd azok statisztikai összegzése. Végso fázisban a kapott eredmények elemzése és a következtetések megfogalmazása történt.

A felmérést megelőzte mindenekelőtt a bűnözői magatartással kapcsolatos korábbi szociológiai, biológiai és pszichológiai kutatások megismerése, amelyek mind elméleti, mind gyakorlati szempontokat nyújtottak a vizsgálat felépítéséhez.

A kérdőíves vizsgálatnál először is át kellett gondolni a kutatási célok és a vizsgált populáció szerint a kérdőívben megfogalmazott kérdések számát, illetve tartalmi ismérveit. Ezek ismeretében a konkrét kérdések megfogalmazása következett, ezzel együtt meghatározva a kérdések nyitottságát, illetve zártságát, illetve a mérések szintjeit.

Ezt követte a minta nagyságának meghatározása a vizsgált populáció összlétszámát figyelembe véve. Az adatok és a kérdőív birtokában a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságától az engedély beszerzése történt meg a kutatás elvégzéséhez, ezek után pedig a Szegedi Fegyház és Börtön munkatársaival való kapcsolatfelvétel a vizsgálat operatív részleteinek megbeszélése céljából.

Az elkészült kérdőív sokszorosítását követően az intézet alkalmazottai közreműködésével – segítségüket ezúton is köszönöm – a kérdőívek szétosztásra kerültek a 40 fős minta részére, majd ezek begyűjtése történt meg a kitöltés után.

A kiosztott kérdőívekből 38 értékelhető érkezett vissza.

A kérdőívek értékelése

Az alábbiakban a kérdőív 17 kérdését és a rájuk adott válaszok értékelését közöljük, majd további összegző megállapításokat a dolgozat végén teszünk.

Volt-e már korábban büntetve?

A vizsgált intézet alapvetően hosszú időse fogvatartottak befogadó helye, amely feltehetően valamely komolyabb bűncselekményt, mint emberölés, vagy más egyéb súlyosabb tettet, amelyet adott esetben visszaesőként követtek el.

Első büntényes a vizsgált mintában 18 fő volt, azaz 48%, közel annyi, mint a visszaesők és a többszörösen visszaesők száma, akik 10-10 fővel, 26-26%-al reprezentálták magukat. Érdekes módon az első büntényesek aránya majdnem megegyezett az országos adattal: 2007-ben az elítéltek 47%-a volt első büntényes.²

A bűncselekmény típusa

Az előző kérdésre visszautalva: az emberölést elkövetők száma – 29 fő (76%) – magasan meghaladta a többi bűnelkövetőkét, míg garázdaság miatt 2 fő (5%), rablásért 3 fő (8%) volt büntetve, az „egyéb” kategóriára 7 fő, azaz 11% jelölte be magát. Az „egyéb” alatt számos olyan bűncselekménytípus érthető, amelyet nehézkes lett volna kategorizálni jelen vizsgálatban.

Az emberölést elkövetők magas száma a vizsgált intézet sajátosságából is következik, mivel a Szegedi Fegyház és Börtön elsősorban hosszúidős fogvatartottakat őriz, akiknek a bűncselekménytípusa jellemzően életellenes, illetve valamilyen erőszakos bűncselekmény. A vagyon elleni bűncselekmények elkövetői, amennyiben nincsen súlyosbító körülmény, általában alacsonyabb végrehajtási fokozatú büntetés-végrehajtási intézetekben vannak elhelyezve.

Iskolai végzettség

Ez a kérdés már a megkérdezettek szocializációjára utalt, konkrétan arra, hogy az iskola lehetett-e hatással közösségi kapcsolataira, továbbá: a család életmódjára mennyire lehetett jellemző az iskolázottság igénye. Az adatok érdekes eredményt mutatnak. Összességében az elkövetők között minimális volt azoknak a száma – 3 fő (8%) –, akik nem végeztek el az alapfokú iskolát, 11 fő (29%) rendelkezett alapfokú, 8 általános végzettséggel, 12 fő (31%) már középfokú szakmai végzettséggel rendelkezett, és viszonylag magas volt az érettségizettek aránya is: 9 fő, azaz 24%. Befejezett felsőfokú tanulmányokat – hasonlóan azokhoz, akik nem végeztek el a 8 általánost – 3 fő, a megkérdezett minta 8%-a jelölt be.

A középfokú szakmai végzettséggel rendelkezők és az érettségizettek viszonylag magas száma, aránya arra enged következtetni, hogy a korábbi évtizedek oktatáspolitikája ösztönzőleg hatott a társadalom tagjaira. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők esetében feltételezhető egy következetesebb, kiegyensúlyozottabb családi szocializációs háttér is, amely az egyén személyiségfejlődésére pozitív hatással van, továbbá olyan megküzdési (coping) lehetőségeket is átad az egyénnek, amely adott esetben megvédi a bűnözői életmód és konfliktusmegoldás választásától. Travis Hirschi és Michael Hindelang kutatásainak eredménye az intelligencia szerepéről a bűnözői magatartás kialakulásában³ – miszerint az alacsony IQ erősebben befolyásol, mint az a társadalmi környezet, ahonnan érkezett a bűnelkövető – jelen vizsgálatban csak közvetve volt kimutatható. A magasabb iskolázottsággal – amely kétségtelen feltételez magasabb intelligencia szintet – kapcsó-

2 A Büntetés-végrehajtási Szervezet Évkönyve 2007. Bp. BVOP. 2008. 75. o.

3 Vö. Adler, Freda – Mueller, Gerhard O. W. – Laufer, William S. (2002): Kriminológia. Osiris Kiadó, Budapest. 140. o.

latosan nem állítható bizonyossággal, hogy ennek hiánya lenne az egyedüli okozója a bűnelkövetői magatartásnak. Inkább az iskolázottság és a társadalmi környezet kettőssége feltételezhető okként jelen esetben, amely további kutatások igényét is felveti.

Szülei voltak-e büntetve?

A családi szocializációs hatásra keresett választ ez a kérdés, azaz, meghatározó-e az egyén későbbi bűnelkövetői magatartására az a tény, hogy szülei is elkövettek már bűncselekményt. Sarnoff A. Mednick örökbefogadási kutatásai⁴ szerint az apa bűnözi mintája a fia későbbi magatartására kockázati tényezőt jelent. Mindössze 8 fő, 21% állította, hogy szülei voltak már büntetve, illetve 30 fő, 79% pedig azt, hogy nem. A jelen vizsgálat eredményei tehát nem igazolták Mednick következtetését. Ennek feltehetőleg az lehet a magyarázata, hogy a mintában szereplők jellemző bűncselekménye az emberölés volt, s mint tudjuk: a gyilkosságot elkövetők esetében magas azoknak az aránya, akiknek bűncselekménye nem társul bűnözői életmóddal. Ez az eredmény egy másik lehetőséget is felvet, miszerint az emberölést elkövetők között a szülői magatartás-minta érvényesülése nem fedezhető fel a kriminalitás szempontjából. Azonban az sem állítható, hogy a megkérdezett elkövetők személyiségfejlődésben nem lehetett jelen egyfajta negatív szülői hatás, azonban a kérdés nem ennek a jelenségnek a megválaszolására irányult.

Testvérei voltak-e büntetve?

A kérdés arra keresett választ, hogy a családon belüli szocializációs hatásoknak a bűnelkövetői magatartás kialakulására volt-e jelentősége. Minden válaszadónak volt testvére, az adatok szerint, amelyekből kiderül, hogy a mindössze 5 főnek, 13%-nak volt büntetve a testvére, és 33 főnek, azaz 87%-nak nem. Az adatok arra engednek következtetni, hogy nem a családi szocializációs hatások szolgálnak a bűnelkövetés magyarázatául a vizsgált populációban, hanem valamilyen egyedi, sajátos személyes okok lehetnek a háttérben, amelyek mindenképpen további vizsgálatot igényelnek a motivációk feltárását illetően. A kapott adatok magyarázatában a további felmérések a személyiség vizsgálatának irányába indulhatnak el.

Rokoni kapcsolataiban van-e büntetett személy?

A válaszokban megjelenő arányok itt már nem tértek el olyan élesen egymástól, mint a megelőző két kérdésnél. Jóllehet, a „nem” válaszok aránya 23 főnél (61%) itt is nagyobb volt, mint az „igeneké” – 15 fő, azaz 39% –, a számadatok jóval kiegyensúlyozottabbak voltak, mint a korábbi kérdéseknél.

Ha a szorosabb családon belül nem is volt jellemző a bűnelkövetés a vizsgált mintában, viszont a megkérdezettek tágabb családi, rokoni kapcsolataiban azért már határozottabban jelen volt a bűnözői magatartás. Ha nem is közvetlen mintaadással járult hozzá a távolabbi családtag a deviancia kialakulásához, de részese lehetett „távoli alternatívaként” a magatartás kialakulásában – igaz, hogy ezt a hatást nem tarthatjuk jelentősnek.

Korábbi környezetében, baráti kapcsolataiban vannak-e büntetett személyek?

A kérdésre adott válaszokból határozottan az a következtetés volt levonható, hogy a környezet, a családon kívüli kapcsolatok mintaadó szerepe nem elhanyagolható. 28 fő (74%) jelezte, hogy vannak a környezetében, szűkebb-tágabb emberi kapcsolataiban büntetett személyek, és mindössze 10 fő (26%) azt, hogy nincsenek.

Igaz, a kérdés alapján nem tudható, hogy ezek a kapcsolatok mikor alakultak ki, hiszen – az adatok szerint – a válaszadók több mint a fele nem először volt büntetve, így nehéz megállapítani, hogy a környezetükben, barátaik között található büntetett személyek milyen szerepet tölthettek be az „igent” válaszolóknál a magatartás kialakulásában. Az viszont igaz lehet, hogy a bűnözői magatartás megerősítésében a környezet szereplői jelentős hatással vannak.

Jelenleg tartja-e a kapcsolatot szüleivel?

A válaszokból kiderült, hogy 1 fő (3%) nem ismerte sem az anyját, sem az apját, 5 főnek, 13%-nak, pedig már nem éltek a szülei. Az említett 6 főt nem számítva több mint négyszeres azoknak a válaszadóknak az aránya, akik tartják a kapcsolatot a szüleikkel (26 fő, 68%), azokkal szemben, akik nem (6 fő, 16%).

Ez a tény mindenképpen pozitív eredményt mutat, hiszen a büntetésüket töltőknek a legfontosabb kapcsolata nem veszett el az évek folyamán. Az elítéltek kapcsolattartása természetesen a büntetés-végrehajtásban dolgozók és nem utolsó sorban a társadalom számára is fontos, hiszen a szabadulás utáni reszocializáció így zökkenőmentesebbé válhat. Elgondolkodtató azonban, hogy ha a válaszadók nagyobbik aránya szerint a szülőkkel való kapcsolat élő, lehetett-e szerepe a szülői magatartásnak a bűnözővé válás folyamatában. Tudniillik ebben az esetben feltételezhető, hogy a bűnelkövető gyermekkorában is kapcsolatban volt a szüleivel, tehát családban szocializálódott. Ugyanez a probléma felmerült már korábban, a *Szülei voltak-e büntetve?* kérdésre adott válaszoknál is, ahol szintén ellentmondás látszott a Mednick-féle kutatással kapcsolatban. Ott a válaszadók túlnyomó többségénél (79%-ánál) a szülők nem voltak büntetve. Sarnoff A. Mednick hipotézise szerint pedig a vér szerinti szülők bűnözése összefüggést és kockázatot mutat a gyermekek bűnözői viselkedésével kapcsolatban.

Gyermekkorára emlékezve: milyen viszonyban volt az édesanyjával?

A vizsgálat talán legmeglepőbb válaszaival talákoztunk ebben a kérdésben. Az eredmények teljességgel ellentmondtak mind a hipotézisben, mind a szakirodalomban megfogalmazottakkal, mindenekelőtt Popper Péter kutatásaival kapcsolatban.⁵

A hipotézis kiegyensúlyozatlan, rossz kapcsolatot tételezett fel az édesanyjával. A válaszok azonban éppen az ellenkező eredményt mutatták. A válaszadóknak több mint a fele, 21 fő, 53% (!) válaszolta azt, hogy szerette őt az anyja, és fontos volt számára. További 8 fő, 24% is pozitív kapcsolatot állított, annyi megjegyzéssel, hogy bár szeretete őt az édesanyja, de a maga módján. 5 fő, 13% azt közölte, hogy nem foglalkozott ve-

le az anya, 2 fő, 5% rossz, rideg kapcsolatnak minősítette a viszonyukat, legvégül szintén 2 fő, 5% egyáltalán nem ismerte az anyját. Az eredményeket szemlélve tehát a megkérdezett fogvatartottak 77%-a állította a pozitív kapcsolatot az anyjával, szemben a 23% negatív viszonyt megfogalmazóval.

A korábbi kutatásokkal és a dolgozat hipotézisével szembeni nem várt válaszok, a felmérés eredménye elgondolkodtatók. Kérdésként merült fel, hogy a válaszok valóban azt a helyzetet tükrözik-e, amelyet közölnek, vagy lehetséges más magyarázat is.

Amennyiben a kapott arányokat valósnak tekintjük, a következtetés az lehet, hogy a meleg, bensőséges kapcsolat az anyával nem jelent a későbbiekben támogatást abban az irányban, hogy az egyén ne a bűnözői karriert válassza, illetve a fordítottja is igaz ebben az esetben, mégpedig az, hogy az instabil, kiegyensúlyozatlan, szeretet, melegség nélküli anya-gyermek kapcsolat nem jelent rizikófaktort az egyén későbbi életútját illetően.

A második lehetőség, hogy a válaszadók nem voltak őszinték. Megvizsgálva a kérdőív többi kérdésére adott válaszokat, amelyekben a válaszok aránya a várt eredményekhez képest realitást tükrözött, nem volt feltételezhető szándékos félrevezetés. A legvalószínűbb magyarázat azonban mégis az őszinteség problémája, csak más szempontból.

Abban az esetben, ha a válaszok viszonylag arányosan oszlottak volna el, és nem szerepeltek volna a válaszok között feltűnően szélsőséges értékek, mint jelen esetben, akkor az valóban zavart okozott volna az értékelésnél, s felvetette volna a kérdés hiányosságait is.

A két nem feltétlenül várt válasz (a „Szeretett, fontos voltam a számára”, illetve a „Nem foglalkozott velem” stb.) szélsőségesen magas adatai közvetíthetnek egy olyan magyarázatot is, hogy a számok – éppen a szélsőségesen magas arányok miatt – nem valóságok, mivel a válaszadók, ha nem is tudatosan, de nem voltak őszinték. Tudniillik olyan magas arányú pozitív kapcsolat mutatkozott az anyával, amelyet a tapasztalatok és a korábbi kutatási eredményeket nem igazoltak. Ebben az esetben azonban feltételezhető, hogy sok fogvatartott az anyjával való viszonyt idealizálja, és tagadja a problémás anyakapcsolatot.

Ennek a típusú védekező mechanizmusnak az alkalmazása más helyzetekben is jellemző az elítéltek magatartására. A hosszú börtönévek a fogvatartottnak a realitásokhoz való egyébként sem erős viszonyát még inkább gyengítik, amely megjelenhet az anyával való korábbi kapcsolat „átírásában”.

Amennyiben ez a magyarázat valóban tükrözi a valós helyzetet, abban az esetben igazolva lehetnek többek között William H. Sheldon⁶ és Popper kutatási eredményei,⁷ továbbá Erdei Katalin megállapítása⁸, hogy a bűnöző felnőttek között feltűnően sok esetben az anyához való viszony megzavartnak tekinthető.

A fenti magyarázatoktól függetlenül a meglepő válaszok háttérében egy olyan helyzet is lehetséges, hogy az emberölés – mint láttuk: a válaszadók közül az emberölést el-

6 Adler, Mueller, Lauffer i.m.

7 Popper 1970. i.m.

8 Erdei Katalin (1998): Kritikus életperiódusok a személyiségfejlődésben a születéstől a felnőtté válásig. In: Erdei Katalin – Pogány Judit: Szemelvények a pszichológia témaköréből. JGYTF Kiadó, Szeged, 5-19. o.

követők száma 29 fő (76%) volt – egy olyan bűncselekménytípus, amely össze nem hasonlítható egyetlen más bűncselekménnyel sem. Az emberi élet elvétele Szondi Lipót szavai szerint olyan cselekedet, amely „katharzis” élménnyel járhat, utalva Mózes gyilkosságára.⁹

Szondi, több más kutatóval együtt az „embert ölők” tettének legfőbb mozgatórugójának a kóros elmeműködést, konkrétan a pszichopátiát tette. A későbbiekben mindenképpen érdemes lenne a jelenlegi vizsgálat eredményeit felhasználva tovább folytatni a kutatást, különös tekintettel az emberölést elkövetőkre, fókuszálva a személyiség tényezőikre, illetve az anyjukkal való kapcsolatukra.

Családi élete gyermekkorában mennyire volt kiegyensúlyozott?

Az erre a kérdésre adott válaszok tükrözik az előző eredményeket, jóllehet itt már nem az anyára leszűkítve lett megfogalmazva a kérdés, hanem tágítva a kört a család többi tagjára is. Jóllehet nincsen megnevezve, de az apa szerepe is lényeges ebben a kérdésben.

24 fő, 65% harmonikus gyermekkorra emlékezett vissza, míg 13 fő, 35% rossz emlékekkel rendelkezett arról az időszakról. (1 fő nem emlékezett, mivel nem ismerte a szüleit.) Itt is meglepő a családi élet harmóniájának dominanciája a válaszadók között, amely szintén további vizsgálatokat igényelne a későbbiekben, mert Popper kutatásai¹⁰ szerint a bűnözői magatartás hátterében erőteljesen jelen van a család állapota, és hatnak rá a gyermekkorban átélt traumák.

Bántalmazták-e súlyosan gyermekkorában a szülei?

Ebben a kérdésben is „ideális” szülői magatartásról számolnak be a válaszok. 19 fő, 51% közölte, hogy soha nem bántalmazták gyermekkorában, 14 fő, 38% állította, hogy időnként, ha megérdemelte, míg mindössze 4 főt, azaz 11%-ot bántalmaztak rendszeresen. (1 fő nem válaszolt, mivel nem ismerte a szüleit.)

Ez a kérdés tehát az előző három kérdéssel együtt a szülői házzal, illetve az anyával való kapcsolatra fókuszált. A válaszok arányszámai és az azokból levezetett következtetések hasonlóak voltak.

Komoly anyagi problémák jellemezték-e az életét büntetése előtt?

Ennek a kérdésnek a célja egyrészt az volt, hogy az anyagi helyzet és a bűnelkövetés kapcsolatáról mutasson fel összefüggést, továbbá az, hogy az ún. „megélhetési bűnözés” jellemző-e a vizsgált populációban. A válaszok egyértelműen kizárták ez esetben az említett jelenségek közötti kapcsolatot, mert 16 fő, 42% állította, hogy nem voltak anyagi gondjai, 17 fő, 45% közölte, hogy alkalmanként voltak, illetve mindössze 5 főnek, a vizsgált minta 13%-ának volt rendszeresen anyagi jellegű nehézsége. Az eredményekből kiolvasható volt tehát, hogy a megélhetési, egzisztenciális szempontok nem voltak dominánsak a bűncselekmények elkövetésében. Természetesen ez nem zárja ki

⁹ Szondi Lipót: (1987): Káin a törvényszegő, Mózes a törvényhozó. Gondolat, Budapest.

¹⁰ Popper Péter i. m.

azt, hogy a megkérdezettek körében az esetleges emberölés motivációi között az anyagi haszonszerzés is szerepelt.

Állt-e valaha pszichiátriai kezelés alatt?

Az erre a kérdésre adott válaszok ismét kissé ellentmondtak a várható eredménynek. 27 fő (71%) állította, hogy sohasem volt pszichiátriai kezelésen, míg 10 fő (26%), hogy alkalmanként, illetve 1 fő (3%), hogy rendszeresen.

Az eredmény azért volt meglepő, mert a kriminológiai kutatások egyes pszichológiai irányzatai, többek között Münnich¹¹ és Hartai¹² a bűnelkövetőket antiszociális személyiségként írják le, akik erős személyiségzavarral küzdenek. Ezek a megállapítások Szondi Lipót szerint pedig leginkább a gyilkosságot elkövetőkre igazak.¹³

A kutatási eredmények ismertetében tehát feltételezhető lett volna, hogy a vizsgált mintában nagyobb arányban szerepelnek azon személyek, akik korábban pszichiátriai kezelésben részesültek. A 10+1 fő, aki részt vett kezelésen, így is jelzésértékű a tekintetben, hogy a korábbi kutatási eredmények következtetései bizonyos mértékben igazolhatók. Felvetődik azonban a kérdés: ha ez igaz, akkor annak a 27 főnek, aki sohasem állt pszichiátriai gyógykezelés alatt, egészséges-e a személyisége, és nem fedezhetők-e fel kóros zavarok az elméműködésükben és az életvezetésükben?

A pszichiátriai kezelték alacsony létszáma a várt adatokhoz képest – véleményem szerint – arra az okra vezethető vissza, hogy abban a környezetben, ahol a bűnelkövetők börtönbe kerülésük előtt éltek, magatartásuk, amely például személyiségzavarként diagnosztizálható, adekvát viselkedésnek számított.

A következő magyarázat az lehet, hogy viszonylag magas számú (18 fő) volt a vizsgált mintában az első büntényes, akiknek a környezete addig a pillanatig, amikor elkövette a bűncselekményt, csak elszenvedte a bűnelkövető esetleges agresszióját és sajátságos viszonyulását a körülötte élőkhez. Valószínűleg eszébe sem jutott senkinek a hozzátartozók részéről, hogy bárkitől is segítséget kérjen, így a bűnelkövető elkerülte többek között az egészségügy szakembereit is. A bűncselekmény elkövetése után pedig már elsősorban nem mint „beteggel” foglalkozik vele a rendszer, hanem bűnelkövetőként, akinek az a dolga, hogy a büntetését letöltse. Így – mint pszichiátriai vizsgálatra és kezelésre szoruló egyén – bele sem kerül az egészségügy hálójába. Akik belekerülnek, valóban látványos tüneteket produkáltak, amiket nehéz nem észrevenni. A többség azonban „észrevétlen” marad, amelynek adott tagjaira majd egy esetleges bűnismétlés hívja fel ismét a figyelmet.

Bűncselekményének elkövetését tudja-e időben kötni valamilyen életkori szakaszhoz?

Azok, akik már fiatalkoruként is elkövetettek bűncselekményeket, a legnagyobb valószínűséggel benne voltak a visszaesők és a többszörösen visszaesők – már említett –

11 Münnich Iván (2006): Antiszociális személyiség típusok. In: Bagdy Emőke – Klein Sándor (szerk): Alkalmazott pszichológia. Edge 2000 Kiadó, Budapest.

12 Hartai Ernő (1995): Személyiségzavar. Börtönügyi Szemle, 4. szám 40-43. o.

13 Szondi Lipót. i. m.

10-10 fős kategóriájában. Ez a létszám közel megegyezett azoknak a számával – 17 fő, 46% –, akik azt közölték, hogy már fiatalkoruként is elkövetettek bűncselekményeket.

Látható, hogy a fiatal korban elkövetett bűncselekmények meghatározók egy a felnőttkorra áthúzódó bűnözői karrier kialakulásában. Azok (20 fő, 54%), akik felnőttkorban követték el az első bűncselekményt, feltehetőleg az emberölést elkövetők kategóriájából kerültek ki. Jóllehet a mintából 29 fő töltötte büntetését emberölés miatt, de akik felnőttkorban követték el először bűncselekményt, azok valószínűsíthetően gyilkossággért töltötték büntetésüket. Megjegyzendő, hogy 1 fő azt állította, hogy nem követte el a bűncselekményt, amiért elítélték

Családja hogyan viszonyult a bűncselekmény elkövetéséhez?

A feltett kérdés arra várt választ, hogy a szűkebb környezet, az elkövető családja milyen attitűddel rendelkezik egyrészlől a bűncselekménnyel, másrészlől az elkövetővel, azaz, a családtaggal kapcsolatban.

6 fő, 16% közölte, hogy elítéli a családja, és ezért nem is fogadja el a személyét. A legtöbben (20 fő, 55%) azok voltak, akik azt válaszolták, hogy elítéli őket a családjuk, de visszavárja a büntetés letöltése után. 9 fő, 24% szerint a családja nem ítéli el, mert elfogadja őt, a személyiségét. 2 fő, 5% állította, hogy azért nem ítéli el őt a családja, mert ez a magatartás közöttük nem ismeretlen, tehát a bűnözői szemlélet jelen van a családban is. 1 fő azt közölte, hogy „Nem kérdeztem őket”.

A jellemző attitűd az elkövetők családjára, hogy magát a cselekményt elítélik, de a személyt visszavárják, s a kapcsolatot az elkövetett cselekmény ellenére nem szakítják meg. Ez az attitűd egészségesnek mondható szemléletet tükröz, amely azonban ismét felveti azt a kérdést, hogy a család korábbi attitűdje erősítette-e a bűnelkövetői magatartás létrejöttét.

Ez a helyzet továbbá egy olyan új vizsgálati irány felé is mutat, ahol nem az egyén családi szocializációjában érdemes az okokat kutatni, hanem elsősorban az egyéni pszichikai, illetve biológiai jellemzőket kell figyelembe venni a bűncselekmény elkövetésének motivációinak értelmezésénél, mivel a szocializáció során a családi minta feltehetőleg nem a bűnelkövetői magatartást mutatta.

Tágabb környezete hogyan viszonyult a bűncselekmény elkövetéséhez?

Érdekes eredmény, de logikusnak tekinthető, hogy az előző kérdéssel ellentétben a tágabb környezet kritikusanabbon reagált mind a bűnelkövetőre, mind a cselekményre. 10 fő, 27% azt állította, hogy a korábbi környezete teljesen megszakította vele a kapcsolatot. (Ez érthető, hiszen a családi kapcsolatban rejlő szorosabb összetartozás igénye kevésbé található meg egy lazább, esetleges kapcsolatban.)

Ezzel a megállapítással szemben közel félszer többen – 19 fő, 51% – válaszolták az előző kérdéshez képest azt, hogy jóllehet a cselekedetet elítéli a környezetük, de a személyüket nem, mert visszavárják őket. Feltehetőleg ezek a kapcsolatok már érzelmileg megalapozottabbak, mint azokéi, akik az első válaszban utaltak a környezetük reakciójára.

A környezet bűnözői szemlélete a tágabb környezetben kiterjedtebb, mint a családban. 8 fő, 22% állította, hogy a környezete nem ítéli el őt, csupán azért, mert ez a magatartás megszokott a környezetében.

Ez az eredmény megegyezik a hetedik kérdésre (*Korábbi környezetében, baráti kapcsolataiban vannak-e büntetett személyek?*) adott válaszokban megfogalmazottakkal, ahol magasabb számban jelezték a tágabb környezet, a baráti kör, bűnözésre való hajlandóságát. Ebben az esetben azt a következtetést lehet levonni, hogy felnőttkorára az egyén devianciája olyan mértékben rögzül, hogy a tágabb környezetére is hasonló életvitel a jellemző, amelyben a bűnözés az elfogadott sajátos „normakövetés”.

Mint már említettük: 1 fő azt közölte, hogy ártatlanul ül. Ez a válasz több szempontból is nehezen értelmezhető: Az egyik, hogy jóval többen állítják a vizsgálaton kívül, az intézeti mindennapokban az ártatlanságukat, a másik: felmerülhet, hogy ebben az esetben az illető magára vállalta a bűncselekmény a törvény előtt, illetve az is, hogy esetlegesen bírói tévedés történt.

Ön mit gondol, mi volt az oka a bűncselekmény elkövetésének?

Erre a kérdésre számos (kilencféle) választ is adhattak a megkérdezett személyek, illetve, legutolsóként – a nyitott válasz lehetőségét megadva – szabadon kifejtették, ha nem találtak megfelelő kategóriát arra, hogy ők miben látják az okát a cselekményük elkövetésének.

Érdekes, igaz nem meglepő módon, az első kérdésre, amely az édesanyjával való bensőséges kapcsolat hiányára utalt, senki nem válaszolt. Ez az eredmény – lásd az előzőekben megfogalmazottakra – várható volt.

A következő, a „rideg családi légkör” megjelölés igen alacsony számú választ kapott, mindössze 3 fő jelölte be, amely szintén érthető az előző kérdések fényében.

A „családban a bűnelkövetés elfogadott életforma” válasz nem kapott bejelölést, amely „arányában” szintén korrelál a korábbi hasonló adatokkal.

Az „anyagi problémák” viszont 9 főnél jelentek meg válaszul, amely arányában szintén illeszkedik a korábbiakhoz képest, ahol az anyagi hiányának motivációja volt a kérdés.

1 fő a tanulás, a képzettség hiányának tudta be az okot, továbbá ugyancsak 1 fő a közösségi együttélési szabályok fel nem ismerését jelölte be válaszként. Ezek a megfogalmazott okok nagyon lényeges szempontok, azonban mindenképpen jelzés a bűnelkövetők énképére és sérült realitásérzékére, hogy ilyen minimális bejelölést kapott ez a két válaszlehetőség.

A „rossz” társaság mint lehetséges bűnelkövetési ok kapta a legmagasabb számú választ. Ez egyrészt utal a környezet, a kortárs csoportok hatására a bűnelkövetői magatartás szempontjából, másrészt azonban figyelemreméltó, hogy ezek szerint nem jellemző a saját felelősség vállalása, s itt közvetve megjelenik a projektálás védekező mechanizmusa.

4 fő korábbi fontos kapcsolatainak megszakadását jelezte, amely feltehetőleg valamilyen személyes traumát hordozhat.

5 fő a társadalom elfogadott értékeivel való szembehelyezkedést jelölte be okként, amely némiképp reményt keltő a szabadulásuk utáni életüket illetően, mert feltehető,

hogy az elkövetett cselekményükkel való szembenézést már elkezdték, amely nélkül nincsen továbblépés.

10 fő egyéb okokat is megjelölt, melyek között a kábítószer, a lázadás, a bosszú szerepelt több alkalommal, illetve egy fő közölte, hogy „Nem volt rá ok”, továbbá egy másik személy azt írta, hogy „Nem ismertem fel a következményeket.”

A vizsgálat eredményeinek összegzése, következtetések

A kérdőívre adott válaszokból adódó következtetéseket összegezve a megkérdezettek megközelítőleg fele első büntényes, a többi visszaeső, illetve többszörösen visszaeső bűnelkövető volt. A vizsgált minta az intézet szerepéből adódóan hosszuidős bűnelkövetőket tartalmazott, akiknek nagyobbik része erőszakos bűncselekmények, illetve emberölés miatt töltötte büntetését.

Az iskolai végzettség szempontjából a nyolc általánostól a középfokú végzettségig volt jellemző a vizsgált személyek köre, a 8 általánosnál kevesebbet és a felsőfokú tanulmányokat végzettek aránya nem volt jelentős.

A szülők és a testvérek között elvétve fordult elő büntetett személy, azonban a válaszadók tágabb rokonai kapcsolataiban már nőtt a létszámuk, igaz nem jelentősen.

A baráti kapcsolatok és a környezet szempontjából az arányok megfordultak, a bűnelkövetők száma itt már jelentősebbnek mutatkozott, amely arra enged következtetni, hogy a bűnözői magatartás szempontjából erős a tágabb környezet és a barátok hatása.

A családdal kapcsolatos jellemzők tekintetében, különösen az anyával kapcsolatban, az összes kérdésre döntően pozitív válaszok születtek, azonban ezek rendkívül magas száma miatt felvetődik az a kérdés, hogy megbízhatók-e a válaszok. A szakirodalom által megfogalmazottak ugyanis ellentmondanak a kérdőív eredményeinek a családi kapcsolatok és az anyával való kötődés szempontjából. Ennek az lehet az oka – feltételezve: a fogvatartott kapcsolata az anyával mégiscsak zavart volt –, hogy a börtönének megszüpítik ezt a viszonyt, hiszen a hosszú börtönben töltött esztendőket érzelmi szempontból is túl kell élni.

Amennyiben azonban a válaszok megbízhatóak voltak, leszűrhető, hogy az emberölést elkövetők motivációjában a családnak nem volt jelentős szerepe, hiszen a válaszok szerint az anyával való kapcsolat zavarmentes volt. Hovatovább szakasztikusan megjegyezhető, hogy a kiegyensúlyozott viszony még támogató hatású is a bűnelkövetésben.

Elgondolkodtató az az eredmény, hogy – noha a megkérdezettek mindegyike erőszakos bűncselekményt követett el, közülük jelentős arányban emberölést – túlnyomó többségük soha nem állt pszichiátriai vizsgálat, illetve kezelés alatt. A vonatkozó szakirodalom alapján elmondható, hogy a szakemberek az erőszakos bűnelkövetők személyiségét elemezve komoly személyiségzavarokat és pszichopátiát állapítanak meg legtöbbjüknél. Ez alapján felmerülhet a kérdés, hogy az egészségügyi ellátó rendszer és a társadalom más alrendszerei, mint például az oktatás, a szociálpolitika mennyiben képesek „felfigyelni” az említett személyiségjegyeket hordozó emberekre.

A szűkebb és a tágabb környezet attitűdjei a bűnelkövetővel és a cselekményével kapcsolatosan mindenképpen pozitívnak tekinthetők, mivel – kisebb eltéréssel igaz – a család és a tágabb környezet is az elkövetett cselekményt ítéli el, de az elkövetőt nem.

A felmérés során – az ellentmondásos adatok ellenére – megállapítható volt, hogy a bűnözői magatartás kialakulásában feltehetőleg jellemző az anya–gyermek zavart kapcsolata, hogy a rideg nevelés, a hideg érzelmi viszonyok, a hospitalizáció meghatározhatja az egyén devianciára való hajlamát, későbbi életútját.

A családban jelenlevő kriminális attitűdök megjelennek az egyén kriminalitásában, azonban – a jelen felmérés szerint – ezek nem jelentettek komoly rizikófaktort. A tágabb környezet, a barátok, a kortárs csoportok a bűnelkövetés szempontjából megmutató erős motíváló hatása viszont igazolást nyert.

A szakirodalom vélekedéséhez képest kevésbé pregnánsan, de beigazolódott, hogy személyiségzavarok, magatartászavarok, kóros elmeállapot diagnosztizálhatók a bűnelkövetők nagy részénél, különösen az erőszakos bűncselekményt elkövetőknél.

A fenti eredményekből – véleményem szerint – a következő lépések szükségesek. Mindenekelőtt a társadalom mentális állapotának, gazdasági működésének rendezése, mert a bűnelkövetők, illetve a „leendő” bűnözők a társadalomban élnek, és a társadalom értékeihez viszonyítva nevezhetők deviánsnak, illetve bűnözőnek.

Lényeges tennivaló a társadalom viszonyának megváltoztatása a bűnelkövetők személyével, illetve a bűncselekményekkel szemben. A jelenlegi szemlélet a bűnelkövetővel szemben „irgalmatlan”, míg a bűncselekménnyel szemben „megengedőbb”. Ezt a viszonyt meg kellene fordítani, hogy egy egészséges társadalomban élhessünk, ahol néven nevezjük a bűnt, és helyén kezeljük a bűnelkövetőt.